

PIERRE DARDOT

Pierre Dardot, Hegel ve Marx üzerine çalışan bir felsefecidir. Daha önce, Christian Laval ve El Mouhoub Mouhoud ile birlikte *Sauver Marx? Empire, multitude, travail immatériel* (Éditions La Découverte, Paris, 2007) ve Christian Laval ile birlikte *Marx, Prénom: Karl* (Gallimard essais, Paris, 2012) isimli kitapları yayınlanmıştır (2007). Ayrıca yine Christian Laval ile birlikte kaleme aldığı *Müşterek: 21. Yüzyılda Devrim Üzerine Deneme* (çev. Ferhat Taylan ve Emine Sarıkartal) kitabı 2018 yılında İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları tarafından Türkçeye kazandırılmıştır.

CHRISTIAN LAVAL

Paris X Nanterre Üniversitesi'nde sosyoloji profesörüdür. Ayrıca, GÉODE (Groupe d'étude et d'observation de la démocratie) ve Centre Bentham üyesidir. Jeremy Bentham ve faydacılık üzerine yaptığı çalışmaları, *L'Homme économique: Essai sur les racines du néolibéralisme* (Gallimard, coll. "Nrf essais", Paris, 2007) adlı kitabında bir araya getiren Laval, neoliberal normların eğitim alanında uygulanışı üzerine de çalışmalar yapmıştır (*La nouvelle école capitaliste*, P. Clément, G. Dreux ve F. Vergne ile birlikte, La Découverte, Paris, 2011). Birçok dile çevrilen *Dünyanın Yeni Aklı*'nın ardından, yine Pierre Dardot ile birlikte *Marx, Prénom: Karl* (Gallimard essais, Paris, 2012) isimli geniş bir Marx okuması yayınlamıştır.

PIERRE DARDOT - CHRISTIAN LAVAL
DÜNYANIN YENİ AKLI
NEOLİBERAL TOPLUM ÜZERİNE DENEME
ÇEVİREN IŞIK ERGÜDEN

LA NOUVELLE RAISON DU MONDE
ESSAI SUR LA SOCIÉTÉ NÉOLIBÉRALE
© ÉDITIONS LA DÉCOUVERTE, 2009

İSTANBUL BİLGİ ÜNİVERSİTESİ YAYINLARI 387
KAVRAMLAR VE PRATİKLER 1

ISBN 978-605-399-244-8

1. BASKI İSTANBUL, TEMMUZ 2012
2. BASKI İSTANBUL, KASIM 2018

© İSTANBUL BİLGİ ÜNİVERSİTESİ İKTİSADİ İŞLETMESİ
YAZIŞMA ADRESİ: İNÖNÜ CADDESİ, NO: 6 KUŞTEPE ŞİŞLİ 34387 İSTANBUL
TELEFON: 0212 311 64 63 - 311 61 34 / FAKS: 0212 216 24 15 • SERTİFİKA NO: 35680

www.bilgiyay.com
E-POSTA yayin@bilgiyay.com
DAĞITIM dagitim@bilgiyay.com

YAYINA HAZIRLAYAN FERHAT TAYLAN
TASARIM MEHMET ULUSEL
DİZGİ VE UYGULAMA MARATON DIZGİEVİ • www.dizgievi.com
DÜZELTİ REMZİ ABBAS
DİZİN ÖZGÜR YILDIZ
BASKI VE CİLT SENA OFSET AMBALAJ VE MATBAACILIK SAN. TİC. LTD. ŞTİ.
LİTROS YOLU 2. MATBAACILAR SİTESİ B BLOK KAT 6 NO: 4 NB 7-9-11 TOPKAPI İSTANBUL
TELEFON: 0212 613 38 46 / FAKS: 0212 613 03 21 • SERTİFİKA NO: 12064

İstanbul Bilgi University Library Cataloging-in-Publication Data
İstanbul Bilgi Üniversitesi Kütüphanesi Kataloglama Bölümü Tarafından Kataloglanmıştır.

Names: Dardot, Pierre, author. | Laval, Christian, author. | Ergüden, Işık, translator.
Title: Dünyanın yeni akli : neoliberal toplum üzerine deneme / Pierre Dardot, Christian Laval ; çeviren Işık Ergüden.
Edition: 2. baskı
Description: İstanbul : İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, 2018. | Includes bibliographical references and index.
Series: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları; 387. Kavramlar ve Pratikler; 1.
Identifiers: ISBN: 9786053992448 (paperback)
Subjects: LCSH: Liberalism. | Free enterprise. | Capitalism. | Neoliberalism.
Classification: LCC: HB95 .D3819 2018

PIERRE DARDOT - CHRISTIAN LAVAL

**DÜNYANIN YENİ AKLI
NEOLİBERAL TOPLUM ÜZERİNE DENEME**

ÇEVİREN
IŞIK ERGÜDEN

İçindekiler

ix Teşekkür

xi Yayına Hazırlayanın Önsözü

1 GİRİŞ Akılsallık Olarak Neoliberalizm

2 Bir “Bırakınız Yapsınlar” İdeolojisi mi?

5 İdeoloji Tuzağı ve Devlet Fetişizmi

8 Yönetimselliğin Doğası

10 Neoliberalizmin Yeniliğini Sorunsallaştırmak

17 BİRİNCİ KISIM Yönetimin Sınırları

19 BİRİNCİ BÖLÜM Toplumsal Mekanizma ve

Çıkarların Akılsallığı

20 Politik İktisat Bilimi

22 Çıkar Öznesi

23 Çıkar ile Ahlâk Arasındaki Gerilimler

29 Çıkarlar Sistemi

32 “Şeylerin Gelişimi”yle Sınırlı Yönetim

37 Doğa Yasalarının Bilinmesi Yoluyla Yönetim

41 İKİNCİ BÖLÜM Tarihin İlerleyişi ve

İnsan Doğasının Tek Tipliği

42 “Sivil Toplum”un Anlamı

44 Sivil Toplum ve Tarih

48 Toplumsal Bağın Çürümesi

51 Adam Smith’te İki Arzu

54 İlerlemeciliğin Sonraki Maceraları

61 ÜÇÜNCÜ BÖLÜM Bireyin Haklarıyla Sınırlanmış Yönetim

62 Rousseau, Locke ve “Hukuksal-Çıkarsamacı” Yol

65 Bireysel Hakların Temeli: Teolojiden Totolojiye

66 Yaratıcı’yla Bağlı Kopartılan Doğal Haklar

70 Mülkiyet Hakkının Temeli Olarak Kendinin Mülkiyeti

75 Locke’tan Sonra Mülkiyet

79 “Yüce İktidar”ın Doğası

83 Yönetimin Sınırları

84 “Büyük Yönetim Sanatı”

89 DÖRDÜNCÜ BÖLÜM Yararın Denetimi Altında Yönetim

- 93 Kamusal Eylemin İlkesi Olarak Doğal Hukukun Eleştirisi
- 97 Kamusal Eylemin Biricik Ölçütü Olarak Fayda İlkesi
- 102 Kendiliğindenliği İnşa Etmek
- 105 Toplumsal Reformculuğa Açılan Yol

109 BEŞİNCİ BÖLÜM Liberalizmin Krizi ve Neoliberalizmin Doğuşu

- 111 Fazla Dar Bir İdeoloji
- 113 Tocqueville ile Mill'in Vakitsiz Kaygısı
- 117 Serbest Piyasanın Savunulması
- 119 Devlet Batıl İnanca Karşı
- 121 Yüzyıl Sonu Rekabetçiliğinin Doğuşu
- 126 "Yeni Liberalizm" ve "Toplumsal İlerleme"
- 132 Karl Polanyi'ye Göre Devletin İkili Anlamı
- 136 Neoliberalizm ve Liberalizmin Uyumsuzlukları

139 İKİNCİ KISIM Entelektüel Yeniden Kuruluş

141 ALTINCI BÖLÜM Walter Lippmann Kolokyumu ya da Liberalizmin Yeniden İcadı

- 143 Liberal Doğalcılığa Karşı
- 148 Neoliberalizmin Özgünlüğü
- 154 Yeniden İcat Edilen Liberalizmin Ajandası
- 157 Neoliberalizm ve Kapitalist Devrim
- 161 Yasanın Egemenliği
- 165 Seçkinler Yönetimi

169 YEDİNCİ BÖLÜM "İktisadi Politika" ile "Toplum Politikası" Arasında Ordoliberalizm

- 169 Politik Amaç Olarak "Düzen" (Ordo)
- 174 İktisadın Devleti Meşrulaştırması ve "Toplumsal İlavesi"
- 177 Rekabet Düzeni ve "İktisadi" Oluşum
- 179 "Düzene Koyma" Politikası ve "Düzenleyici" Politika
- 182 Tüketici Yurttaş ve "Özel Hukuk Toplumu"
- 185 "Toplumsal Piyasa Ekonomisi": "Toplumsal"ın İkircil Yanları
- 188 Ordoliberalizmin "Toplum Politikası"
- 192 Proleterleşmeye Çare Olarak Küçük Şirket
- 194 "Üçüncü Yol"

- 197** SEKİZİNCİ BÖLÜM Girişimci İnsan
- 200** Müdahaleciliğin Eleştirisi
 - 202** Yeni Bir Piyasa Anlayışı
 - 205** Piyasa ve Bilgi
 - 207** Kendini Yönetme Tarzı Olarak Girişimcilik
 - 211** Yeni Kitlesele Girişimciyi Yaratmak
 - 213** İşletme-İnsan'ın Evrenselliği
- 217** DOKUZUNCU BÖLÜM Özel Hukukun Bekçisi Olarak Güçlü Devlet
- 218** Ne “Bırakınız Yapsınlar”... Ne “Toplumsal Amaçlar”
 - 220** “Piyasanın Kendiliğinden Düzeni” ya da “Katallaksi”
 - 224** “Garanti Edilmiş Özgürlük Alanı” ve Bireyler Hukuku
 - 229** “Yönetimsel Faaliyetlerin Meşru Alanı” ve Hukuk Devleti Kuralı
 - 238** Demokrasi Yerine Güçlü Devlet
- 243** ÜÇÜNCÜ KISIM Yeni Akılsallık
- 245** ONUNCU BÖLÜM Büyük Dönemeç
- 249** Rekabet Yoluyla Yeni Bir Düzenleme
 - 254** Mali Kapitalizmin Atılımı
 - 259** İdeoloji (1): “Serbest Kapitalizm”
 - 263** İdeoloji (2): “Refah Devleti” ve Bireylerin Ahlâksızlaşması
 - 269** Disiplin (1): Yeni Bir Disiplin Sistemi
 - 275** Disiplin (2): Seçme Özgürlüğü
 - 277** Disiplin (3): Neoliberal Şirket İdaresi
 - 281** Akılsallık (1): Uzmanların ve Yöneticilerin Pratiği
 - 284** Akılsallık (2): Neoliberal Solun “Üçüncü Yol”u
- 295** ON BİRİNCİ BÖLÜM Avrupa'nın İnşasının Ordoliberal Kökenleri
- 299** Avrupa Anayasa Antlaşması'nın İlkelerinin Arkeolojisi
 - 304** Federal Almanya Cumhuriyeti'nde Ordoliberalizmin Hegemonyası
 - 308** Avrupa'nın Etki Altında İnşası
 - 311** Yasaların Rekabete Sokulmasına Doğru mu Gidiliyor?
- 317** ON İKİNCİ BÖLÜM Girişimci Yönetim
- 321** “İşyeri Yönetişimciliği”nden “Devlet Yönetişimciliği”ne
 - 330** Küresel Yönetimsiz Küresel Yönetişim
 - 332** Şirket Modeli
 - 335** Bencil ve Akılsal Aktör Hipotezi

- 339 *Public Choice* ve Yeni Kamu İdaresi
344 Kamusal Faaliyetin Merkezinde Rekabet
349 Solcu Bir Politika mı?
354 Bir Denetim Teknolojisi
357 İşletmecilik ve Politik Demokrasi
- 361 ON ÜÇÜNCÜ BÖLÜM Neoliberal Öznenin İmali
362 Çoğul Özne ve Alanların Ayrılması
365 Toplumun Şirkete Göre Şekillendirilmesi
367 “Şirket Kültürü” ve Yeni Öznellik
371 Öz-Değerlendirme *Ethos*’u Olarak Kendilik Girişimi
376 “Performans Çilecileri” ve Teknikleri
379 “Ruhun İşletilmesi” ve Şirketin İşletilmesi
383 Risk: Bir Yaşam Boyutu ve Dayatılan Bir Yaşam Tarzı
386 “Accountability”
389 Yeni “Performans / Haz” Düzenegi
392 Verimlilikten Performansa
396 Neo-Öznenin Klinik Durumları
397 Çalışma Hayatına Bağlı Sıkıntı ve Bozulan Özerklik
398 Kişilik Erozyonu
399 Moral Yitimi
400 Genelleşmiş Depresyon
401 Sembolsüzleşme
403 “Sıradan Sapkınlık”
405 Neo-Öznenin Benlik Hazzı
407 Neoliberal Öznenin Yönetimi
- 409 SONUÇ Liberal Demokrasinin Tükenişi
410 Demokratik-Olmayan Bir Akılsallık
415 Stratejik Nitelikte Bir Düzenek
419 Bir Başka Yönetimsellik İcat Etmek
425 Özneleşme Pratikleri Olarak “Karşı-Tutumlar”
- 243 SÖYLEŞİ
435 “Neoliberal Normlar ve Ortaklığın Politikası”
Christian Laval ve Pierre Dardot ile Söyleşi
- 453 Kişi Dizini
457 Kavram Dizini

Teşekkür

Bu kitabı öncelikle, neoliberalizm üzerine araştırmalarımızın sunulup tartışıldığı “Question Marx” seminer çalışmasına bu son yıllarda katılmış olan herkese borçluyuz. Özellikle, aralarında Gilles Dostaler, Agnès Labrousse, Dominique Plihon, Pascal Petit ve Isabelle Rochet’nin de bulunduğu ve müdahaleleriyle bu kolektif düşünme sürecini zenginleştirmiş olanlara teşekkür etmeyi bir borç biliriz. Yayıncımız Hugues Jallon’a da çok şey borçluyuz. “Question Marx” seminerinin küçük macerasının başından itibaren bize eşlik etmiş ve eserin şekillenmesinde öğütleriyle büyük ölçüde katkıda bulunmuştur. Elyazmasını sabırla ve dikkatle okuyan Bruno Auerbach’a da teşekkür ederiz.

Fakat daha başından itibaren bu kitabın yazımına eşlik etmiş olan El Mouhoud Mouhoud’un sadık dostluğu ve entelektüel desteği; keza katlandığı zahmetten asla kaçınmadan elyazmasını defalarca okumuş ve şekillendirmiş Anne Dardot’nun sebatkâr ve değerli yardımı olmasa hiçbir şey mümkün olmazdı.

Yayına Hazırlayanın Önsözü

İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları'nın yeni başlattığı Kavramlar ve Pratikler dizisinin ilk kitabı *Dünyanın Yeni Akli, Neoliberal Toplum Üzerine Deneme*'yi yayınlamaktan büyük mutluluk duyuyoruz. Dardot ve Laval'in eseri, herhalde neoliberalizmin eleştirisinin en bütünlüklü ve derin biçimde yürütüldüğü metinlerden biri olduğu için, Fransa'da 2009'da yayınlanmasının ardından büyük bir ilgiyle karşılandı. Yalnızca akademi dünyasında değil, neoliberal normlara her gün şiddetle maruz kalan “beyaz yakalı” çalışanların dünyasında da geniş yankı buldu ve onların mücadeleleri için teorik bir dayanak noktası haline geldi. Gerçekten de, büyük Fransız şirketlerinde, rekabet ve *management* baskısı altında ezilen çalışanların kitlesel sayılabilecek intiharlarının, genel olarak “işyeri patolojilerinin” sebeplerini ve bağlamını anlamak için son derece yararlı bir metin var elimizde. Türkiye’de de, “beyaz yakalıların” işletme mantığına ve onun getirdiği değerlendirme yöntemlerine karşı örgütlü bir direnişe giriştikleri bir dönemde yayınlanıyor bu kitap¹.

Ancak, *Dünyanın Yeni Akli* yalnızca büyük şirket çalışanlarının pratiklerini ilgilendirmiyor. Metnin bütün iddiası ve gücü, neoliberalizmin iktisadi bir ideoloji değil, genel bir akılsallık (rasyonalite), bireylerin kendileriyle kurduğu ilişkileri belirleyen bir “varoluş normu” olduğunu gösterebilmesinden geliyor. Gerçekten de, 1960'lardan itibaren Gary Becker gibi ekomistler, ekonominin insanın bütün davranışlarını konu alan ve dönüştürmeye gayret

1 Bu hareket için bkz. <http://plazaeylem.org>

eden bir bilim olması gerektiğini savundular. İnsanın kendisini (*insan sermayesini*) bir şirket yönetir gibi yönetmesi gerektiği, bütün davranışlarını rekabet ilkesi uyarınca düzenlemesi gerektiği fikirleri, işletme teknikleri aracılığıyla yalnızca şirketlerle sınırlı kalmayan ve toplumsal alanın bütününe yayılan bir “akıl” halini aldı.

Dardot ve Laval, genel bir neoliberal akılsallığın varlığını gösterirken, bu konudaki her tür “komplo teorisi”ni de reddediyorlar. Onlara göre, Avrupa ve daha genel olarak dünya solunun, neoliberalizmi eleştirirken içine düştüğü en büyük tuzaklardan biri, rekabetçi piyasa normlarını insan varoluşunun ve davranışlarının bütününe yayan bu akılsallığı, “dünyanın bir kaç kişi tarafından yönetildiği” yönündeki bir komplocu algıya indirgemek olmuştur. Bu bağlamda, neoliberalizmin temel aktörlerinin, yani büyük şirketlerin ve uluslararası finans kurumlarının isimlerinin zikredilmesi de, taşıyıcısı oldukları pratiklerin ve akılsallık biçimlerinin tartışılmasını gereksiz kılma işlevini üstleniyor. Daha da kötüsü, tartışmayı yalnızca belirli isimler üstünden yürütmek -bu isimler IMF ya da Nike olsa bile-, neoliberal akılsallığın her birimizin varoluşunda, okullardaki performans tekniklerinde ya da piyasaya uyumu amaçlayan bir psikolojide ortaya çıkan tezahürlerini görmeyi engelliyor.

Elbette, neoliberal aklın Türkiye’deki veçhelerini gözler önüne seren, örneğin sağlık ve mahremiyet gibi alanlara nasıl nüfuz ettiğini konu alan kapsamlı çalışmalar yapıldı². *Dünyanın Yeni Aklı*’nda da, tam da bu neoliberal akılla özneliliğin kurulması arasındaki ilişkiye dair önemli araştırmalar var. Bu alanda, Laval ve Dardot, Michel Foucault’nun “yönetimsellik” (*gouvernementalité*) kavramına başvuruyorlar : İnsanların yönetilmesi, bireyler üzerindeki dışsal bir dayatmadan ziyade, öznelerin kendi kendilerini yönetme, yani davranma biçimlerini belirlemeye yönelik bir harekettir. Neoliberal yönetim tekniklerinin gelip yerleştikleri, müdahale ettikleri alan, öncelikle insanın kendi kendisiyle kurduğu ilişkidir ve bu anlamda bir “neoliberal özne”den söz edilebilir (Bölüm 13). Bu açıdan bakıldığında, yönetsel bir pratik olarak neoliberalizm, klasik “bırakınız yapınlar” ideolojisinden çok uzaktır: nüfusun farklı kategorilerinin davranışlarını önceden hesaplamaya ve bunlar üzerinde etkide bulunmaya yönelik yönetim stratejilerinden oluşur. Dardot ve Laval, Foucault’nun 1977-78 senelerinde yapmış olduğu liberalizm ve neoliberalizm çözümlerini güncelleyerek, bu düşüncüyü günümüzde solda yaşanan tartışmaların merkezine koyuyorlar.

2 Bkz. Özbay, Terzioğlu ve Yasin, *Neoliberalizm ve Mahremiyet. Türkiye’de Beden, Sağlık ve Cinsellik*, Metis, İstanbul, 2011.

“Kavramlar ve Pratikler” dizisinde, Michel Foucault’nun Collège de France’ta verdiği *Leçons sur la volonté de savoir*, 1970-71 [Bilgi İstenci Üzerine Dersler], *Sécurité, territoire, population*, 1977-1978 [Güvenlik, Toprak, Nüfus] ve *L’Herméneutique du sujet*, 1981-1982 [Öznenin Yorumbilgisi] derslerinin Türkçe baskılarının hazırlandığını da haber verelim.* Özellikle *Sécurité, territoire, population* dersi, *Dünyanın Yeni Aklı*’nın temel referanslarından biri olarak, bu kitapla birlikte okunabilir. Kitabın sonunda ise, 2009’da yayınlanmasından sonraki olaylara, okurların neoliberalizmi norm koyucu bir akılsallık ve “inşacı” bir pratik olarak okuma yönündeki tercihlerine, Foucault’yu okuma biçimleri üzerine yazarlarla yapılan söyleşiyi bulabilirsiniz.

FERHAT TAYLAN
TEMMUZ 2012

(*) Burada yayınlanacağı haberi verilen Michel Foucault’nun Collège de France dersleri sırasıyla İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları tarafından yayımlandı: *Bilme İstenci Üzerine Dersler: Collège de France Dersleri* (1970-1971) (çev. Ferhat Taylan, 2012), *Güvenlik, Toprak, Nüfus Collège de France Dersleri* (1977-1978) (çev. Ferhat Taylan, 2013), *Öznenin Yorumbilgisi Collège de France Dersleri* (1981-1982) (çev. Ferda Keskin, 2015). “Kavramlar ve Pratikler” dizisi çerçevesinde, Ferhat Taylan’ın editörlüğünde yayınlanan diğer Collège de France dersleri: *Biyopolitikanın Doğuşu: Collège de France Dersleri* (1978-1979) (çev. Alican Tayla, 2015), *Öznellik ve Hakikat: Collège de France Dersleri* (1980-1981) (çev. Sibel Yardımcı, 2017), *Hakikat Cesareti: Collège de France Dersleri* (1984) (çev. Adem Beyaz, 2018). Son olarak, Pierre Dardot ve Christian Laval’ın *Müşterek: 21. Yüzyılda Devrim Üzerine Deneme* (çev. Ferhat Taylan ve Emine Sarıkartal), Mayıs 2018’de yayınlanmıştır – y.h.n.

GİRİŞ

Akılsallık Olarak Neoliberalizm

Neoliberalizmle işimiz bitmedi. Birçok kişi ne düşünürse düşünsün, neoliberalizm mali krizle birlikte yokolup gidecek geçici bir ideoloji olmadığı gibi; ticarete ve maliyeye başat yer veren bir iktisadi politika da değildir yalnızca. Sözkonusu olan bundan daha fazla ve başka bir şeydir: Yaşama, hissetme ve düşünme biçimimizdir. Sözkonusu olan tam da *varoluşumuzun biçimidir*, yani itildiğimiz davranma biçimi, başkalarıyla ve kendimizle ilişki kurma biçimimizdir. Neoliberalizm gerçekten de Batı toplumlarındaki ve daha ötesinde, “modernite” yolu üzerinde onları takip eden bütün toplumlardaki belli bir yaşam normunu tanımlar. Bu norm herkese genelleşmiş bir rekabet evreninde yaşamayı buyurur, halkların birbirleriyle iktisadi mücadeleye girmesini emreder, toplumsal ilişkileri piyasa modeline göre düzenler, birey dahil her şeyi dönüştürür. Birey artık kendini bir şirket olarak tahayyül etmek durumundadır. Yaklaşık otuz yıldan bu yana bu yaşam normu kamusal politikaların başını çekmekte, dünya çapındaki iktisadi ilişkileri yönetmekte, toplumu dönüştürmekte, özneliği yeniden şekillendirmektedir. Bu normatif başarının koşulları bugüne dek sıkça betimlenmiştir. Kimi zaman politik veçhesiyle (iktidarın neoliberal güçler tarafından fethi), kimi zaman iktisadi veçhesiyle (küreselleşmiş mali kapitalizmin atılımı), kimi zaman toplumsal veçhesiyle (kolektif dayanışmalara zarar verecek şekilde toplumsal ilişkilerin bireyselleştirilmesi, zenginlerle yoksullar arasında aşırı kutuplaşma), kimi zaman ise öznel veçhesiyle (yeni bir öznenin ortaya çıkışı, yeni ruhsal patolojilerin gelişmesi) tanımlanmıştır. Bunlar *dünyanın yeni aklını* tamamlayan boyutlar-

dır. Buradan yola çıkarak bu aklın *global* olduğunu –bu terimin bürünebileceği iki anlamda– anlamak gerekir: Derhal dünya ölçeğinde geçerli olmasıyla “küresel”dir; dahası, iktisadi alanla sınırlı kalmaktan kaçınarak, bütünleştirme, yani insan varlığının *bütün* boyutlarını bütünleştirme gücüyle “dünya yaratma” eğilimi gösterir. Dünyanın akli, aynı zamanda bir “akıl-dünya”dır.¹

Dolayısıyla neoliberalizm günümüzün egemen akılsallığıdır. Bu terim, burada, “kapitalizm” kelimesini telaffuz etmekten kaçınmayı sağlayan bir örtmece olarak kullanılmamıştır. Neoliberalizm *çağdaş kapitalizmin aklıdır*, kendisini tarihsel oluşum olarak ve yaşamın genel normu olarak tamamen kabul etmiş ve arkaikleştirici referanslarından kurtulmuş bir kapitalizmin *aklıdır*. Neoliberalizm, insanların evrensel rekabet ilkesi uyarınca yönetilmesinin yeni bir tarzını belirleyen söylemlerin, pratiklerin, düzeneklerin bütünü olarak tanımlanabilir.

BİR “BIRAKINIZ YAPSINLAR” İDEOLOJİSİ Mİ?

Böyle bir tanım şaşırtabilir; çünkü artık “neoliberalizmin ölümü”nü ilân eden, sağın olduğu kadar solun da büyük ölçüde paylaştığı yepyeni bir *doksa*'ya doğrudan karşı çıkmaktadır. Gerçekten de, mali krizin en keskin evresinde (Eylül-Ekim 2008), kendisini tartışmaya gerek olmayacak kadar açılmış gibi gösteren bir söylem aşağı yukarı her yerde kendini dayattı: “Devletin geri dönüşü”, “Keynes’in rövanşı”, “neo-klasik teorinin ölümü” ve “neoliberalizmin sonu”ydu bu.² Aniden bambaşka bir dünyaya, düzenleme ve korumacılıktan, ulusallaştırma ve devlet müdahalesinden ibaret yeni bir “paradigma”ya girmiş olduğumuz söyleniyordu..

Dünya çapındaki mali kaosla birlikte “neoliberal parantez”in kesin olarak kapandığı fikri gerçekte hem yanlış hem de tehlikelidir. Kimi zaman en yetkin zihinlerin bile 18. yüzyılın “bırakınız yapsınlar” ilkesinin yavan söyle-

1 Dış dünyayı oluşturan bir akıl fikri Max Weber’de bulunur; ancak esasen kapitalist *iktisadi* düzenle, “piyasanın tuzağına düşürülmüş bireye kendi iktisadi faaliyetinin normlarını dayatan” bu “engin kozmos”la sınırlıdır. (*L’Éthique protestante et l’esprit du capitalisme*, Flammarion, “Champs”, Paris, 1999, s. 93-94) Bununla birlikte, Calvinlikte kişinin yakınına duyduğu sevginin “nispi” ve “kişisiz” karakterine adanmış aynı eserin bir bölümünde, “toplumsal kozmosun akılsal konfigürasyonu” (*a.g.e.*, s. 175) ifadesine rastlanır. Bir anlamda (ve toplumsal insan varlığının başka boyutlarından birine kesinlikle indirgemem koşuluyla), neoliberal aklın özellikle *bizim* “toplumsal kozmos”umuzun akli olduğu söylenebilir.

2 Çok az sayıda kişi buna direnebilmiştir. Bunlar arasında Denis Sieffert sayılabilir. O dönemde şunu söylüyordu: “Nihai kriz bir masaldır. Burada kapitalizmin çöküşünden söz bile etmeyelim (geniş bir konudur bu), neoliberalizm dokuz canlıdır. Ne utançtan ne de yenilgilerinin tekrardan ölür. Krizlerini insanların sırtından yapay olarak çözümleyen devlet müdahalelerine kusursuzca uyum sağlar.” (“La fable de la crise finale”, *Politis*, 25 Eylül 2008).

miyle karıştırdıkları neoliberalizmin tarihinin ve doğasının tuhaf bir biçimde bilinmiyor oluşu, bu duruma kanıttır. Tek bir örnek verirse, Joseph Stiglitz Temmuz 2008’de neoliberalizmi, “piyasaların kendi hatalarını düzelttiği, kaynakları etkin şekilde dağıttıkları ve genel çıkara hizmet ettikleri şeklindeki köktenci nosyona dayalı her türlü fikri kapsayan bir kap”³ olarak tarif ediyordu. Genel olarak *doksa, neoliberalizmi* Chicago Okulu’nun iktisadi doktrinine dayanan ve en uzak kökeni Adam Smith’in “görünmez el” inancı olan bir *ideoloji* olarak kabul eder. Bu şekilde ele alındığında, iki özelliğinin olduğu söylenir: Piyasa özgürlüğü kaynakların optimal paylaşımını güvence altına alır; kamusal müdahale, öngörülerini düzensizleştirerek piyasaların otomatik dengelenmesine zarar verir. Bu ideolojinin sert çekirdeği, piyasanın doğal bir gerçeklikle özdeşleştirilmesidir.⁴ Bu doğalcı ontolojiye göre, denge, istikrar ve büyüme sağlayabilmek için bu gerçekliği kendi başına bırakmak yeterlidir. Buna göre, her şeye rağmen belli bir “müdahale”ye yer verilecekse, bu, daha önceden devlete emanet edilmiş olan kamu hizmeti görevlerini zayıflatarak devletin kendi varlığının temellerini dinamitleyen bir eylem anlamındadır. Münhasıran olumsuz “müdahaleciliğin” devletin kendi geri çekilmesini örgütlemesinin aktif politik veçhesinden başka bir şey kesinlikle olmadığı söylenebilir; dolayısıyla ilkesel bir müdahalecilik-karşıtlığıdır.

Böyle bir ideolojinin varlığını ve yaygınlığını tartışmak bizim amaçlarımız arasında değildir; keza bu ideolojinin Reagan ve Thatcher yıllarından beri teşvik edilen iktisadi politikaları kalıcı bir şekilde beslediğini de inkâr edecek değiliz.⁵ Burada hata neoliberalizmi bu yavan söyleme ve bunun doğrudan esinlendiği iktisadi politikaya *indirgemek* olur. Neoliberalizm tarihte özellikle *doğalcı bırakınız yapışınlar ideolojisine* karşı liberalizmi yeniden temellendirme teşebbüsü olarak ortaya çıktığı ölçüde –bu eserde görüleceği gibi– bu paradoks önemlidir.

Ancak bu, kendi kendini düzenleyen piyasa söyleminin gerçek etkileri olmadığı anlamına gelmez. Gerçekten de bu durum, 2008 sonbahar felâketine dek, her yerde mevcut ve her şeye kadir piyasa fantazmasını dünyanın *yegâne*

3 J. E. Stiglitz, “La fin du néolibéralisme”, *Les Échos*, 21 Temmuz 2008.

4 Adam Smith’ten ziyade Jean-Baptiste Say ile Frédéric Bastiat’ya ait olan bu doğalcı *amentü*, Alain Mic tarafından eşsiz terimlerle kusursuz biçimde şöyle ifade edilmiştir: “Kapitalizm çökemez, toplumun doğal halidir o. Demokrasi toplumun doğal hali değildir. Piyasa doğaldır” *Cambio* 16, Aralık 1994.

5 Reagan, Frédéric Bastiat’nın kitabı *La Loi*’yı 1960’lı yılların başında başucu kitabı yapmıştı. Bkz. A. Laurent, *Le libéralisme américain. Histoire d’un détournement*, Les Belles Lettres, Paris, 2006, s. 177.

gerçekliği olarak sunan gerçek bir “ideolojik balona” dönüşmüştü. Bu haliyle, küresel maliyenin genişlemesini ve özellikle New York ve Londra gibi önemli yerlerin mali kesimlerine bağlı gelirlerin büyük miktarda artışını tartışmasız biçimde teşvik etmiştir. Bu borsa ideolojisi çok sayıda denemeci, köşe yazarı ve uzman tarafından tüm dünyaya yayılmış, medya, mide bulandırıcı biçimde ve tıka basa, “etkin piyasa”nın ve “iyi niyetli şirket”in erdemlerine yönelik eski büyümlü inançlara dair söylemlerle dolmuştur. “Piyasa çözümleri”nin sözcüsü olmuş bütün bu ekonomistlerin yanısıra, sağcılar kadar solcu politik sorumlular da bu ideolojiyi memnuniyetle devralmışlardır. Bunlar, örneğin Avrupa’da, koro halinde kamusal müdahalenin “aşırı maliyeti”ni ve aşılmış bir “toplumsal model”in “arkaikliğini” çekiştirerek, Amerikan ve İngiliz “mucizeleri”ni övmüşlerdir. Elbette bu ideoloji mali krizde de üzerine düşen rolü oynamış ve mali tahakkümün dolaysız zararlarını (eşitsizliklerin iyice derinleşmesi ve üretim aygıtının yerinden edilmesi) ele almayı engellediği gibi, özellikle sistemden kaynaklı riskleri küçümsemiştir. Bu ideolojinin ilk “zehirli maddesi” aktörlerin öngörülerinin mutlak akılsallığına olan inançtı ve bu inanç, risklerin daima güvence altına alınacağını düşündürüyordu.

Bize bu borsa ideolojisinin en iyi tanıklıklarından birini bırakan Alan Greenspan’dır. Reagan’ın 1987’de Federal Reserve Bank’ın (Fed) başına atadığı bu “büyücü” 2006’ya kadar, yani on sekiz yıl boyunca bu görevde kalmıştır. Anılarında ifade ettiği *amentü* gayet kabadır: Adam Smith’in “görünmez el” tezinin basitleştirilmiş bir versiyonu. Örneğin tam bir naiflikle şöyle yazmıştır: “Rekabetin verimliliği üzerine fikirlerimizin, özellikle tek bir insanın –Adam Smith’in– zihninden doğduğu haliyle 18. yüzyıldan bu yana değişmeden kalmış olması bana çarpıcı gelmektedir.”⁶ Bu ezeli hakikatten çıkardığı büyük ders, A. Smith’in önermiş olduğunu varsaydığı gibi, “olayları doğal akışına” bırakmak gerektiğidir. Hepsi bundan ibarettir. Dünya çapındaki ticaret ve maliyenin “açık istikrarı” Smith’in iyimserliğinin tarih tarafından doğrulanması olarak yorumlanmıştır.⁷ Daha kesin ifade edersek, Smith’in doktrininin çocuklar için olan bu versiyonunun, yeniliğin ve rekabetin başat işlevi üzerinde temellenen Schumpeterci evrimcilik sosuyla karıştırıldığını da eklemek gerekir. Mali piyasaların kendiliğinden dengelenmesi, böylece eski, yararsız ve uyumsuz olanı ortadan kaldıran “yaratıcı yıkım”la uyum halinde olacaktır.⁸

O halde, böyle bir dengeyi sağlayacak olan şey kamusal regülasyon de-

6 A. Greenspan, *Le Temps des turbulences*, J.-C. Lattès, Paris, 2007, s. 338.

7 A.g.e., s. 472.

8 A.g.e., s. 347-348.

ğil, özel sektördeki aktörlerin karşılıklı gözetimidir. Fakat aktörler arasındaki etkileşimlere izin veren bu esneklik yalnızca maliye için geçerli değildir, aynı zamanda ücret, fiyat ve faiz piyasaları için de geçerlidir.⁹ Dünya çapındaki iktisadi büyümeye katkısıyla ölçülen düzensiz mali piyasanın başarısı, böylelikle, *bütün* piyasalar için emsal değeri taşır. A. Greenspan kendisini bir “is-yankâr” olarak, mali sistemin “*çoğu regülasyonuna karşı liberter muhalefet*” yandaşı olarak tanıtır.¹⁰ Kamusal regülasyon yalnızca zararlı olmakla kalmaz, piyasaların çapı, karmaşıklığı ve evrilme hızları bakımından da imkânsız hale gelmiştir.¹¹ Bu cüretkâr sözler, “Wall Street’in *maestrosu*”nun ihtiyatsızlığı aradan geçen zamanla ortaya çıkan bir analizini tamamlayıcı niteliktedir: “Örneğin ufukta bizi hangi sorunların ve kaygı verici dengesizliklerin beklediği sorulduğunda, şaşmaz biçimde piyasa aktörlerinin öngördüğü mali krizlerin ender olarak meydana geldiği cevabını veriyorum. Bir borsa balonunun çöküşün habercisi olduğu hissedilirse, spekülâtorler ve yatırımcılar önceden satmaya çalışacaklardır. Böylelikle balon söner ve çöküş önlenir.”¹² Öyleyse neden müdahale edilsin ki? Kuşkusuz ki, Ekim 1987 borsa çöküşü gibi ya da 1997-1998 mali krizleri gibi bazı “mali spazmlar” vardır, fakat piyasaların aşırı tepkiselliği, sanki “uluslararası bir görünmez el”in yönetimindeymişler gibi uyum sağlamalarına imkân tanır.¹³

İDEOLOJİ TUZAĞI VE DEVLET FETİŞİZMİ

Bununla birlikte, serbest piyasanın bu yavan söylemi, birçok kişinin inandığı gibi, bize neoliberalizmin pratiklerinin ve düzeneklerinin bütün hakikatini söylemekte midir? Neoliberalizmin, yirmi ya da otuz yıl boyunca medya ve politika çevrelerini istila etmiş olan basitleştirici bir doktrinden daha öteye gitmediğini kabul mü etmeliyiz? Daha doğrudan bir ifadeyle, devlet gerçekten de sahneden çekildi mi? Gerçekten de hiç rol oynamadı mı?

9 A.g.e., s. 623.

10 A.g.e., s. 478.

11 A.g.e., s. 620-621. A. Greenspan, sözlerinin nereye gittiğini dikkate almadan, “20. yüzyılın otoriter denetleme ve düzenlemeye dayalı mali modeli, 21. yüzyıl maliyesinin hacim ve karmaşıklığı altında kalma yolunda” diye belirtir. “[...] Süpersonik hızda işleyen piyasa davranışlarını gözetleme ve etkileme çabaları başarısız kalacaktır. Kamu sektörü aracılığıyla gözetim bu görevi yerine getirebilecek çapta değildir. Dünya çapındaki işlemleri takip etmek için gerekli olacak analistler ordusu, müdahaleleriyle geleceğimiz için son derece gerekli olan mali esnekliği kösteklerler. Sağduyu bize piyasaları kendi başına işlemeye bırakmaktan başka şans sunmaz. Piyasanın başarısızlığı istisnadır ve sonuçları esnek bir iktisadi ve mali sistem tarafından amorti edilebilir” (a.g.e., s. 624).

12 A.g.e., s. 592.

13 A.g.e., s. 619.

“Paradigma değişimi”nden söz etmeden önce “neoliberal model”in ne olduğu konusunda net bir görüşe sahip olmak gerektiği kabul edilecektir. Bu “neoliberal model”, piyasanın her şeyi bilen ve her şeye kadir olduğu şeklindeki “çılğın fikre” indirgenemez; keza, ne dünya çapındaki mali yapının kredi uygulamaları denetlenmediği için dizginlerinden boşalmış yayılmasıyla ne de teknolojik, mali veya gayrimenkul “balonlar”ı beslemiş olan körlükle özetlenebilir. Ayrıca borsadaki tahvil fiyatlarını mal varlıklarının değerinin tek göstergesini haline getiren mali mantığın “gerçek ekonomi” üzerindeki tahakkümü olarak da açıklanamaz.

Gerçekte mali “kaos”, her türlü akılsallık biçimine yabancı saf bir “delilik”ten ziyade, kurumları, toplumsal ilişkileri ve yönetim biçimlerini global olarak dönüştürmeye kalkışmış devletlerin sürekli, her yerde mevcut ve çokbiçimli eyleminin meyvesidir. “Mali piyasaların deregülasyonu” asla kuralların yokluğu anlamına gelmemiştir; işe yaramaz olduğu ortaya çıkan bir ihtiyat kuralları sisteminin (II. Basel anlaşmaları gibi) yerleşmesi de buna eşlik etmiştir.¹⁴ Öyle ki mali kriz, *kural yokluğundan ziyade belli bir regülasyon tarzının başarısız olmasının* sonucudur. Dahası, yüksek riskli krediler üzerine spekülasyon yapan ticari bankaların ve “toksik” tahvillerin satın alıcılarına güvence poliçesi sunan sigortacıların kaçması, Amerikan Merkez Bankası’nın kolay para politikasıyla ve hazinenin son kertede verdiği koruma güvencesiyle alakasız değildi.

Daha iyi örnekler de vardır. Mali karışıklığın tam ortasında, Nicolas Sarkozy seçim kampanyasındaki vaatlerine şaşmaz biçimde sadık kaldı.¹⁵ Tutarlılık mı? Manipülasyon mu? Aldatmaca mı? Hiçbiri değil. Argümentsiz kalmış belli bir solun iddialarının tersine, Avrupa Birliği başkanının uluslararası ölçekte yeni kurallar yerleştirme çağrısı ile Fransa cumhurbaşkanının ulusal planda girişilen reformları sürdürme iradesi arasında en ufak bir çelişki yoktur. Reformlar (kamu harcamalarının azaltılması, posta hizmetlerinin özelleştirilmesi süreci, emeklilik yaş sınırının tartışma konusu edilmesi vs.) bir rekabet politikası tarafından dikte edilmiştir, fakat dünya çapında mali regülasyon çağrısı, rekabeti “verimli” ve “dürüst” kılma dışında bir kaygıyla dayatılmış değildir.¹⁶ Hedeflenen kurallar asla rekabete karşı değildir, tersine, bunların işlevi

¹⁴ Bu temel noktada bkz. Bölüm 10 ve 12.

¹⁵ “Kriz reformların hızını yavaşlatmayı değil artırmayı gerektirmektedir” diye vurgulamıştır 25 Eylül 2008’de Toulon’da yaptığı konuşmada.

¹⁶ Aynı Toulon konuşmasında N. Sarkozy şöyle söylüyordu: “Evet, rekabetin etkisiz ya da dürüst olmaması da mümkündür. Bu durumda devlet müdahale etmelidir, kurallar dayatmalıdır, yatırım yapmalıdır, ortaklık kurmalıdır; yeter ki müdahalesi artık gerekli olmadığında geri çekilmeyi bil-

rekabeti örgütlemek, kolaylaştırmak ve teşvik etmektir. Rekabetin iyi işlemesi için kuralların gerekli olduğu fikri neoliberalizmin *tam kalbinde* yer alır.

Daha genel olarak, devlet piyasanın yerine geçmez; bunun nedeni, basitçe, devletin gerçekte daima mevcut olmuş olmasıdır; çünkü devlet, Marx'ın kendi döneminde vurgulamış olduğu gibi, sermaye birikim sürecine yönelik her türden engeli parçalayan güçlü bir kaldıraç olmaktan bir an bile vazgeçmemiştir. Neoliberalizmin en önemli yeniliklerinden biri piyasanın doğal haline hayali geri dönüş değildir; bütün ülkelerde kamusal kurum ve müdahalelerin ortadan kalkmasını değil dönüşümünü gerektiren mantığıyla, dünya çapındaki piyasa düzeninin hukuksal ve politik olarak yerleşmesidir. Sahneden “devleti yok eden” ideolojik hokkabazlık, devletin genel rekabet ilkesine bütünüyle tabi olan ve piyasaların yaygınlaşması, desteklenmesi ve belli ölçülerde regüle edilmesine yönelik bir tür “büyük şirket”e fiilen dönüşümünü özellikle maskeleymektedir. Devlet yok olmadığı gibi, hiç olmadığı kadar şirketlerin hizmetine girmiş, dahası şirket tarzında bir yönetime dönüşmüştür.¹⁷

Devlet müdahalesinin “Keynesçilik” ya da “sosyalizm” olduğu fikri analize dayanıklı değildir. Öncelikle, Slavoj Žižek’le birlikte “hedefi yoksulların değil zenginlerin, borç alanların değil borç verenlerin yardımına koşmak olan”¹⁸ bir önlemi “sosyalist” diye adlandırmakta nasıl bir anlam olduğunu sorabiliriz. Ardından, Amerikan hazinesi ve Avrupa hükümetleri tarafından yatırım bankalarının kurtarılmasının, gerçekte, bankalar tarafından aşırı komisyonlar pahasına tezgâhlandığı saptanacaktır.¹⁹ Dolayısıyla, mali kapitalizmin, son tahlilde borç verme işlevini yeniden gündeme getiren ve paradoksal bir şekilde güçlü durumdaki “müflis”lerin baskısı altında vaad ve güvenlerini artıran *neoliberal devlet* tarafından kurtarıldığını görmemek için fazlasıyla saf olmak gerekir. Bu durumda bu devlet yeni bir çehreyle ortaya çıkmıştır: Bu çehre, hiçbir şekilde “utangaç sosyalist” çehre değil, mecburen “sistemi kurtarmak” için geçici olarak yeniden satın alınan çürük tahvillerin rayicinin yükseleceğine bahse giren *spekülatör* çehredir.

Günümüzde “devletin geri dönüşü” teşhisinde bulunan *doksa*, gerçekte, yalnızca kaba piyasa ideolojisi alanında kalma hatasını işlemiş bir *karşı-ideolojidir*. Tıpkı o kaba piyasa ideolojisi gibi bu da tutarsız ve yüzeysel tartışıklara mahkûmdur: *Ya* liberalizm *ya* müdahalecilik, *ya* devlet *ya* piyasa vs.

sin.”

¹⁷ “İşletmeciler yönetimi” hakkında bkz. Bölüm 12.

¹⁸ S. Žižek, “Lutte des classes à Wall Street”, *Le Monde*, 9 Ekim 2008.

¹⁹ Marc Roche, “Les banques d'affaires s'enrichissent en conseillant les États pour qu'ils sauvent... les banques!”, *Le Monde*, 9 Ekim 2008.

Tıpkı onun gibi bu doksa da tek bir ölçüte bağlı kalır: Devlet müdahalesinin varlığı ya da yokluğu sorunu (bu müdahalenin içeriği ya da doğası sorusuyla ilgilenmez). Pratik bir çözüm kendini dayatır: İktisadi yaşamın her türlü regülasyonu, tanım gereği “liberal olmayan” ya da “liberalizm karşıtı” kabul edildiğinden, bu regülasyonu –içeriğine bakmaksızın; daha kötüsü, bu içerikten yana önyargıda bulunarak– desteklemek bir görev kabul edilecektir.²⁰ Son tahlilde, bu tür bir tutum gerçek bir *devlet fetişizmi* ortaya serer.

Aslında, günümüzde “bırakınız yapsınlar” ideolojisinin derin değer yitimi, neoliberalizmin, farklı öznelerin fiili pratiğini içeriden biçimlendirmeye muktedir akılsallık olarak hiç olmadığı kadar öne çıkmasını engellemektedir. *Bırakınız yapsınlar’ın ideolojik balonunun* 2008’de patlaması neoliberalizmin normatif mantığının yenilgisinin *ipso facto* habercisi olmadığı gibi, bu mantık günümüzde öyle iyi yerleşmiş ve yaygınlaşmıştır ki, mali kaosun ortasında bile yenilmiş olarak algılanmaz, hatta düşünülmez bile.

Dolayısıyla, “neoliberalizm”i ciddiye almak gerekir. Bu eserin tüm amacı budur, yoksa ne neoliberalizme basit bir tanım vermek, ne de bu kelimenin ardında, kolay kavranılır bir doktriner, politik, iktisadi, tarihsel ve sosyolojik “gerçeklik” olduğunu düşündürmek amaçlanmıştır. Tam tersine, “neoliberalizm” kelimesinin belirli bir kavramsal içeriği olsa da, bunun ne olduğunu anlamak için asla kolay olmayan bir okuma ve yorumlama çalışmasına rıza göstermek gerekir. Tek kelimeyle, bundan böyle, solda “liberalizm”den ya da “neoliberalizm”den söz ettiğimizde karşımızda neyin olduğunu bildiğimizi düşünmekten artık vazgeçmeliyiz. “Anti-liberal” hazır düşünce, özetleri ve yaklaşık ifadeleriyle bize fazla zaman kaybettirdi.

YÖNETİMSELLİĞİN DOĞASI

Bu eserin savunduğu tez, neoliberalizmin bir ideoloji ya da iktisadi politika olmadan önce öncelikle ve temel olarak bir *akılsallık* olduğu ve bu sıfatla, yalnızca yönetenlerin eylemini yapılandırmaya ve örgütlemeye yönelmekle kalmayıp, yönetilenlerin de tutumlarını yapılandırıp örgütlediğidir.

Michel Foucault’nun 1978-1979 yılında Collège de France’ta verdiği derste *–Naissance de la biopolitique*²¹ [Biyopolitiğin Doğuşu] adı altında ya-

²⁰ Bilindiği gibi, Fransa’daki referandum kampanyası sırasında Avrupa Anayasası Sözleşmesi’nin onaylanmasından yana açıkça tavır almış sosyalist sorumluların 2005 yılında en sık başvurdukları argümanlardan biri bu oldu.

²¹ M. Foucault, *Naissance de la biopolitique*, Seuil/Gallimard, Paris, 2004; bundan böyle *NBP* olarak notlandırılmıştır. Bu ders, elinizdeki eserin bütün neoliberalizm analizlerinin düzenlendiği ana referanstır.

yımlandı– neoliberalizmin incelenmesi için seçilen “analiz planı”nın bir sunumu bulunur. Foucault öz olarak şunu söyler: “Olası bir analiz planıdır bu; ‘yönetimsel aklın’, yani insanların tutumlarının bir devlet idaresi aracılığıyla yönetilmesinin usülleriyle gerçekleşen akılsallık biçimlerinin planı.”²² Demek ki neoliberal akılsallık bu anlamda “yönetimsel” bir akılsallıktır.

Bu “yönetim” nosyonu üzerinde de anlaşmak gerekir: “Burada söz konusu edilen [...] ‘hükümet’ kurumu değil, insanların tutumunu belli bir çerçevede ve devlet aygıtlarıyla yönetme etkinliğidir.”²³ Foucault “yönetim”in “kurum”dan ziyade “etkinlik” olduğu fikrine defalarca geri döner. Örneğin, Collège de France’taki *Du gouvernement des vivants* [Canlıların Yönetimi] başlıklı dersin özetinde, bu “yönetim” nosyonu “geniş anlamda, insanların tutumunu yönetmeye yönelik teknik ve usüller” olarak anlaşılır.²⁴ Dahası, *Histoire de la sexualité*’nin [Cinselliğin Tarihi] önsözünde, cezalandırıcı pratiklerin analizine yönelik geriye dönük açıklamada Foucault her şeyden önce iktidar usülleriyle ilgilendiğini söylemektedir; yani “17. yüzyıldan itibaren, bireyleri okul, ordu, atölye gibi farklı alanlarda ‘yönetme’, yani ‘tutumlarını yönlendirme’ tekniklerinin oluşturulması ve yerleşmesi.”²⁵ “Yönetimsellik” terimi, bir “yönetim”e mensup olan ya da olmayan insanların başka insanların tutumlarını yönlendirmeye, yani yönetmeye yönelik bu etkinliğinin çeşitli biçimlerini belirtebilmek için özellikle icat edilmiştir.

Bu tespit öylesine doğrudur ki, yönetim, bireye en derinden ulaşabilmek için yalnızca disipline bel bağlamaktan uzak durarak, nihai olarak bireyin öz-yönetimini sağlamayı, yani belli bir tür kendisiyle ilişki üretmeyi hedefler. 1982’de M. Foucault “benlik teknikleri aracılığıyla kişinin kendi üzerinde uyguladığı eylem tarzı”yla giderek daha fazla ilgilendiğini söyleyecektir; böylelikle başkaları üzerinde iktidar uygulama tekniklerine fazlasıyla odaklanmış olan ilk yönetimsellik anlayışını genişletecektir. O dönemde şunu yazacaktır: “Başkaları üzerinde uygulanan tahakküm teknikleri ile kendilik teknikleri arasındaki buluşmayı ‘yönetimsellik’ diye adlandırıyorum.”²⁶ Yönet-

²² A.g.e., s. 327, akt. M. Foucault, *Dits et Écrits II*, 1976-1988, Gallimard, “Quarto”, Paris, s. 823.

²³ A.g.e., s. 324, yeni baskı *Dits et Écrits II*, a.g.e., s. 819.

²⁴ *Dits et Écrits II*, a.g.e., s. 944.

²⁵ A.g.e., s. 1401.

²⁶ M. Foucault, “Les techniques de soi”, *Dits et Écrits II*, a.g.e., s. 1604. “Yönetimsellik” terimi burada bu genişlemiş anlamda ele alınacaktır. Keza yönetimsel akılsallığı, Wendy Brown’ın keskin ve uyarıcı küçük denemesinde (*Les Habits neufs de la politique mondiale. Néolibéralisme et néoconservatisme*, Les Pairies ordinaires, Paris, 2007) yaptığı gibi dar anlamda politik bir akılsallıkla özdeşleştirmekte kararsızdır. Öznenin kendini yönetmesine eklenen yönetimsellik, yalnızca politik alanın, yurttaşlarla devlet yöneticileri arasındaki ilişkiler alanının çok ötesine uzanır.

mek, insanların tutumunu yönlendirmektir, ancak bu tutum başkasına yönelik olduğu kadar insanın kendine de yöneliktir. Bu nedenle yönetim, kendi mümkün olma koşulu olarak özgürlüğe ihtiyaç duyar: Yönetmek, özgürlüğe karşı ya da özgürlüğe rağmen yönetmek değildir, özgürlük aracılığıyla yönetmektir, yani bazı normlara kendiliğinden uyum sağlamaları için bireylere bırakılan özgürlük alanı üzerinde aktif olarak etkide bulunmaktadır.

Bu genişlemiş anlamda ele alındığında, yönetimsellik nosyonu, “ya özgürlük ya tahakküm”, hatta “ya rıza ya da zorlama” alternatifinin dışına çıkarak, iktidarın tahakkümle doğrudan doğruya özdeşleştirilmesini güçleştirir. Bu haliyle, özgürlükler arasındaki ilişkilerin açık ve tersine çevrilebilir durumu olarak anlaşılan ilksel bir iktidar türü ile bu ilişkilerin hiyerarşik ve istikrarlı dağılımları içinde sabitlenip bloke edilmesiyle tanımlanan “tahakküm durumları” arasında yer alır.²⁷ Bu nosyonun içerdiği başkaları üzerinde uygulanan iktidar biçimi, ancak kişilerin özgürlükleri sayesinde işler. Böyle bir yönetim analitiği, öznelerin özgürlüğünün iktidar ilişkilerinin ve tahakküm biçimlerinin dışında bulunduğu fikrini doğrudan doğruya tartışma konusu eder.²⁸

NEOLİBERALİZMİN YENİLİĞİNİ SORUNSALLAŞTIRMAK

Elinizdeki eser, neoliberal yönetimselliği liberal yönetimsellikten ayıran farklı nitelikleri incelemeyi amaçlamaktadır. Yaklaşım tarzı, M. Foucault'nun terime verdiği belirgin anlamda “soykütüksel”dir. Dolayısıyla burada, sıkça yapıldığı gibi, liberalizm ile neoliberalizm arasında basit bir süreklilik kurmaya çalışılmaz. Burada “neo”liberalizmi yeni kılan şey vurgulanmaktadır: Bu yenilik ancak, 18. yüzyılda “çıkarların yönetimi”yle gerçekleşen ilk kopuşa gönderme yapılarak kavranabilir.²⁹

Dolayısıyla, ilk liberalizmin “entelektüel” çatlaklarına dahil olmayan, ama yeni bir söylem rejimi kurmuş olmasını bazı tarihsel koşulların olumsal-

²⁷ İktidar ilişkilerinin sabitlenmesi olarak “tahakküm durumları” üzerine bkz. M. Foucault, *Dits et Écrits II*, a.g.e., s. 1529-1530.

²⁸ Bütün bu noktalarda Mitchell Dean'ın analizine başvurulabilir: *Governmentality, Power and Rule in Modern Society*, Sage, Londra, 1999, s. 35 ve 46-47.

²⁹ Retort kolektifinden Amerikalı akademisyenler “neo’ önekinin kapitalizmin pek sevdiği yenilik retoriğine fazlasıyla prim verdiğini” savunmaktadırlar: “Askeri” olarak niteledikleri güncel neoliberalizm “(kısmen) kılık değiştirmiş ilkel birikimden başka bir şey değil”dir (*Des images et des bombes*, Les Prairies ordinaires, Paris, 2008, s. 111). Bize öyle geliyor ki bu, önemini kendilerinin de gayet haklı olarak belirttikleri kimi dönüşümleri göz ardı etmektir: “20. yüzyıl boyunca devlet gündelik yaşamın mikro-idaresine iyice dahil olmuştur”; keza, “tüketicilerin uysallığının gündelik bir şekilde araçsallaştırılmasına da giderek daha fazla dahil olmaktadır” (a.g.e., s. 44-45). “İşletmecî yönetimi”nden kaynaklanan bu devlet dönüşümlerinin özellikle neoliberal yönetimselliğin özgül işareti olduğunu belirtmeyi öneriyoruz.

lığına borçlu olan, böylece hakikat ile hakikat olmayan arasında olduğu kadar söylenebilir olan ile söylenebilir olmayan arasında da yeni bir paylaşım tarzı gerçekleştiren bir “olay”ın tekiliği anlatılmaya çalışılmaktadır.³⁰ Bu amaca ulaşabilmek, neoliberalizmi başlangıçtaki liberalizme bir “geri dönüş” olarak ya da 1890-1900 yılları krizini izleyen uzun gerilemeden sonra bu liberalizmin bir “restorasyonu” olarak sunmaktan ibaret yokuşu tersinden çıkmayı gerektirir. Bu *revival* ya da “rönesans”³¹ tezi elbette ki övücü literatürde yaygındır: Bunun mantıksal sonucu, kötü niyetli bir düşmanlığın işareti olarak görülen “neo” önekinin değer yitimi, hatta doğrudan doğruya reddidir.³² Aslında gerçek bir simetri etkisine bağlı olan görünüşteki bir paradoks sayesinde, bu temel *continuum* algısı, kendini seve seve “antiliberal” olarak adlandıran sol tarafından çok geniş ölçüde paylaşılmaktadır. Bunda şaşırtıcı bir yan yoktur, çünkü her iki yanda da ideolojik temsil akılsallıkla karıştırılmaktadır. “Büyük iktidar makinelerinin ideolojik üretimlere eşlik etmesi”,³³ söylem kurallarının ya da iktidarın teknik ve usüllerinin, işlevi “vahşi kapitalizm”in çıplak gerçekliğini örtmek olan bir “üstyapı” oluşumuna indirgenmesine izin vermez. Buna inanmak, neoliberalizm doktrincilerinin yaymaktan hoşlandıkları doğalcı yanılmayı beslemek anlamına gelir: Piyasa toplumun doğal halidir, yani yönetimin müdahale etmekten kaçındığı her seferinde toplumun sürekli geri döndüğü haldir. Neoliberalizmin en dogmatik yandaşlarıyla en naif küçümseyicilerini karşı karşıya getiren şey, onları bir araya getiren şeyi gizleme eğilimindedir, çünkü birinciler neoliberalizme tamamen yararlı bir doğallık atfederken, ikinciler temelde kötücül bir doğallık atfederler. Fakat işin özü, her iki taraf açısından da piyasanın her türlü yönetim müdahalesi dışında kendi kendini sürdürebilen bir gerçeklik olarak kabul edildiğidir; öyle ki, piyasa sistemi ile kamusal müdahalenin bir arada olamayacağı düşünülür. Dolayısıyla, akılsallık olarak “neoliberalizm”i ideoloji ola-

30 Bu anlamda, neoliberal akılsallığı *söylemsel* bir akılsallık olarak kabul etmekte haklıyız. Bkz. W. Brown, *a.g.e.*, s. 40: Politik akılsallıklar “özneleri ve politik kurumları (dolayısıyla devleti, ama yalnızca onu değil), keza politik söylemin normlarını biçimlendiren aklın söylemsel düzenleri olarak” analiz edilmektedir. M. Foucault’ya göre, özne temsil ortaya koymaktan uzak olan söylemlerin özgül kuralların yönettiği “pratikler” olduğunu da unutmayalım (*L’Archéologie du savoir*, Gallimard, Paris, 2005, s. 182).

31 “Liberal rönesans” deyimini Friedrich A. Hayek’in gözde deyimlerindedir. Bkz. Özellikle 1951 tarihli metin: “La transmission des idéaux de la liberté économique”, *Essais de philosophie, de science politique et d’économie*, çev. Christophe Piton, Les Belles Lettres, Paris, 2007.

32 “Sözde ‘neo’liberalizm” ve “‘neo’nun aldatıcı niteliği...”ne (*a.g.e.*, s. 161 ve 177) karşı Alain Laurent’in daha önce sözü edilen eseri iyi bir örnektir.

33 M. Foucault, “*Il faut défendre la société*”, Gallimard/Seuil, Paris, 1997, s. 30.

rak “libertaryanizm”den ayıran şeyleri anlamaktan kaçınılır. Libertaryanizm, en azından Robert Nozick’in tanımladığı haliyle,³⁴ piyasanın adaleti kendi kendine gerçekleştireceği gerekçesiyle, her türlü yeniden-dağıtım biçimini önleyen bir “minimal devlet”i savunur. Murray Rothbard’ın radikal libertaryanizmi ise, *her yönetim politikasını* prensip olarak reddederek daha da öteye gider.³⁵ Dolayısıyla bu aşırı biçimiyle libertaryanizmin neoliberal akılsallığın *negatifi* olduğu söylenebilir. Çünkü neoliberalizme yönelik eleştirisi özellikle *yönetimsellik*ti; yani arzu edilir bazı amaçlara erişecek şekilde bireylerin tercihini içerden yönlendirmek amacıyla yönetim aygıtlarına başvurmasıdır. Serbest piyasanın bütünlüklü ve çekincesiz olması gerektiği fikri buradan kaynaklanır; hatta “serbest çocuk piyasası”na³⁶ bile izin verilmelidir. Bir tür solcu “anti-liberalizmin” ileri sürdüğünün tersine, ticari akılsallığı “her şey piyasa!” ilkesiyle karıştırmamak gerekir: Neoliberalizm ticari akılsallığı insan yaşamının her alanına yayar, fakat her şeyin piyasaya dökülmesini asla dayatmaz; dahası, bu yayılma “piyasa bu haliyle kendi özgüllüğünü korumalıdır”³⁷ diye varsayar ve dolayısıyla her şey piyasaya *dökülmez*. Önemli olan, piyasa normunun piyasanın ötesinde kendini dayatmasıdır, yoksa piyasanın bütün gerçekliği yiyip yutması değil. Bütün olarak sol açısından, bu düşünce karışıklığının politik sonuçlarını kolaylıkla görebiliriz.

Bu politik hedefin ötesinde, liberalizm ve neoliberalizm incelemesini yönetimsellik sorunuyla birlikte ele almak, egemen yaklaşımlar ya da en yerleşik ayırım çizgileri karşısında elbette kimi kaymalar yaratmaktadır. Bu kitapta “liberalizmin entelektüel tarihi”ni³⁸ aramak boşuna olacaktır. “Ekonomik liberalizm” ile “politik liberalizm” şeklindeki geleneksel ikiliğin izinin –temel ortaklıklarını savlama bahanesiyle bile– bulunmaması da belki şaşırtacaktır. Bunun nedeni yalnızca –belli bir noktanın ötesine çekildiğinde– bu ayırımın makullüğünün, Bernard Manin’in belirtmiş olduğu gibi,³⁹ kuşku verici olmaktan da öteye geçmesi değildir; gerçekten de, arzu edilir belli bir politik düzen fikrinden kopmuş, tamamen ekonomik bir liberalizm yoktur. Ay-

34 *Anarchy, State and Utopia*’nın (1974) yazarı. Özellikle 3. Bölüm’de kendisinden söz edilecektir. (Türkçesi: *Anarşi Devlet ve Ütopya*, 2. Baskı, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul, 2006)

35 Bunun temeldeki nedeni her yönetim politikasının tanımı gereği bir saldırganlık olduğudur; bu demektir ki, her devlet, minimal bile olsa, anti-liberal’dir. Bkz. M. Rothbard’ın “anarko-kapitalist” manifestosu, *For a New Liberty*, The Macmillan Company, New York, 1973.

36 M. Rothbard, *L’thique de la liberté*, Les Belles Lettres, Paris, 1991, s. 139.

37 W. Brown, *Les Habits neufs de la politique mondiale, a.g.e.*, s. 50.

38 P. Manent, *Histoire intellectuelle du libéralisme*, Hachette Pluriel, Paris, 1987.

39 B. Manin, “Les deux libéralismes: marché ou contre-pouvoir”, *Intervention*, no 9, Mayıs-Haziran-Temmuz 1984, s. 10-24.

nı şekilde, yönetimin eyleminin sınırları sorunu “ekonomik” liberalizmin olduğu kadar “politik” liberalizmin de konusudur. Piyasa liberalizmi ile karşı iktidarların liberalizmi arasındaki, elbette daha incelikli ayrımı da bunun yerine koyacak değiliz.⁴⁰ Bunun nedeni, bütün bu ayrımların, söylem ve pratiklerin mantığına değil, yalnızca entelektüel ya da doktriner tutarlılık arayışına gönderme yapmasıdır.

Neoliberalizmi, genel normativite olarak, küresel akılsallık olarak anlamak, aynı zamanda, ve belki de özellikle, farklı nedenlerle de olsa onu basit bir *ideolojiye* indirgeme ortaklığına sahip, yetersiz üç teorik yaklaşımı reddetmektedir.

Birincisi, neoliberalizmi her türlü köstekten kurtulmuş bir kapitalizm ideolojisi olarak gören bir Marksizmden kaynaklanır. Bu yaklaşım, başlı başına ele alınan neoliberalizme genel olarak cılız bir önem atfeder. Basit ve yanılıcı “Adam Smith’e dönüş”le birlikte bu ideoloji hem bir deyim halini alır hem de toplumun “ticarileşmesi”nin ve piyasaların serbestleşmesinin kaynağı olur. Aslında burada tek önem taşıyan şey, kapitalizmin kendine özdeşliğinin özcü bakımdan yeniden olumlanmasıdır. Solcu “anti-liberalizm”i oldukça geniş ölçüde destekleyen bu şematizm, liberalizm ile neoliberalizmi ayırmakta çok güçlük çeker. Neoliberalizmin bu teşhirinin radikal görünümündeki paradoks, yürürlükteki toplumsal ve politik ilişkilerin dönüşümünü önemsizleştirilmesi, bu dönüşüme öncülük eden genel mantığı algılamaması ve “liberal yanılısama”nın hızla dağılacağı umudunu beslemesidir. Dolayısıyla bu yaklaşım, neoliberal düzene direnenleri teorik olarak silahsız bırakmaktadır.

İkinci yaklaşım, neoliberalizmin analizine daha az yer verir. Günümüzün egemen ideolojisinde 17. ve 18. yüzyılın bireysel haklar devriminin uzantısı ve bunun şiddetlenmesini görmek isteyen yöntemsel bir idealizmden kaynaklanır. Toplumumuzun büyük kötülükleri, politikanın krizi ve yurttaşların ahlâk yitimi bireyci ideolojinin aşırılıklarına bağlanır. Burada, daha önce sözünü ettiğimiz Marksist tutumdan farklı olarak, kapitalizm ve geçirdiği dönüşümler hiç rol oynamaz. Politik fikirlerin saf hükümlerinde buluruz kendimizi; bu fikirler kendilerine özgü hareketlerle, kurumların ve demokrasinin dağılmasına yol açmaktadır. Marcel Gauchet’in yazılarında⁴¹ karşımıza çıkan bu tez, tehlikeli politik sonuçlara neden olabilen bir perspektif hata-

⁴⁰ Bernard Manin, piyasayı iktidarı sınırlandırma ilkesi yapan liberalizmin birinci türü için Hayek’e, bu sınırlandırmayı gerçekleştirme çabasını “aracı iktidarlar”a emanet eden ikinci tür için de Madison’a gönderme yapar, *a.g.e.*

⁴¹ M. Gauchet, *La Crise du libéralisme*, c. I ve II, Gallimard, Paris, 2007, bkz. Bölüm 5.

sına dayanır: Değerlerin içinin boşalması ve normların çözülmesi karşısındaki kaygı, kolaylıkla düzenin restorasyonuna çağrı olabilir.

Son olarak, üçüncü bir yaklaşımı da –ilk ikisinden daha özgün olsa bile– uzak tutmak gerekmektedir. Luc Boltanski ile Ève Chiapello’nun başlattığı bu yaklaşım kapitalizmin yeni “ideoloji”sini tanımlamaya çalışır.⁴² Bu yaklaşımın ana kategorisi *haklılaştırma*dir: Yeni-işletmeci [*néo-managérial*] literatür kapitalizmi “haklılaştırma”nın yeni biçimlerini gün ışığına çıkarmayı sağlamaktadır. Bu biçimler Mayıs 68’den doğan “artistik eleştiri”nin türevleridir. Bireyci hedonizme verilen önemle ikinci yaklaşıma yakınlaşılırken, kâr arayışının ahlâki bakımdan doğrulanmasının önemini vurgulayan Max Weber’in esinine de sadık kalınır. Bu yaklaşımın iki önemli sınırı vardır. İlk olarak, daha ileride ortaya koyacağımız gibi,⁴³ “kapitalizmin yeni ruhu”nu 1968’in liberter temalarına kadar götüren tarihsel perspektif hem çok dar hem de çok yüzeyseldir. İkinci olarak, “ideoloji”yi bir doğrulamalar bütünü olarak gören yöntem, Weber’in tezinin asıl gücünü oluşturan şeyi bir yana bırakır: Weber’e göre “kapitalizmin ruhu” toplumsal öznelerin fiili tutumunun belli bir şekilde *düzene konulması*dir.⁴⁴

Elinizdeki eser, Birinci Kısım’da, ilk liberalizmin ana kalıbı olarak adlandırılabilir olan şeyi, yani yönetimin sınırları sorununun oluşumunu sergilemeye çalışacaktır. Böylelikle, bu oluşumun insana, topluma ve tarihe dair belli bir anlayışa dayandığı ortaya çıkacaktır. Ne var ki, bu sorunun birliği, “klasik”⁴⁵ liberalizmin homojenliği anlamına gelmemektedir; 19. yüzyıl sonunda kesinliklere dair büyük krize varan farklı yollar bunu göstermektedir.

İkinci Kısım’da, neoliberalizmin, doğuşuyla birlikte 19. yüzyılda kendini dayatan dogmatik liberalizm versiyonlarıyla arasına bir mesafe koyduğu, hatta açıkça bir kopuş olduğu gösterilmeye çalışılacaktır. Çünkü bu dogmatizm krizinin ciddiyeti, eski “bırakınız yapmalar”ın belirgin ve açık bir revizyonunu getiriyordu. Entelektüel bir yeniden kurma çabası burada da bütü-

⁴² L. Boltanski ve È. Chiapello, *Le Nouvel Esprit du capitalisme*, Gallimard, “NRF Essais”, Paris, 1999.

⁴³ Bkz. Bölüm 10, 12 ve 13.

⁴⁴ Şu ifade bunu çok açık bir şekilde ortaya koymaktadır: “İktisadi yaşamda üstünlüğünü kabul ettirmiş olan güncel kapitalizm, ihtiyaç duyduğu iktisadi özneleri –işverenler ve işçiler–, iktisadi ayıklama dolayısıyla, kendisi için yetiştirir ve üretir” (M. Weber, *L’Éthique protestante et l’esprit du capitalisme*, a.g.e., s. 94).

⁴⁵ Didier Deleule, ikna edici bu homojenliğin sonradan uydurulmuş bir mit olduğunu bir şekilde savunur (*Hume et la naissance du libéralisme économique*, Aubier Montaigne, Paris, 1979, s. 282 ve devamı).

nüyle birleşik bir doktrine yol açmaz. İki büyük akım daha 1938'deki Walter Lippmann kolokyumundan itibaren kendini gösterecektir: Esasen Walter Eucken ile Wilhelm Röpke'nin temsil ettiği Alman ordoliberalizm akımı ile Ludwig von Mises ile Friedrich A. Hayek'in temsil ettiği Avusturya-Amerikan akımı.

Üçüncü Kısım ise esasen 1980-1990 yıllarında yayılan neoliberal akılsallığın, 1930'lu yıllarda hazırlanmış doktrinin basitçe uygulanması olmadığını saptamayı sağlayacaktır. Bu kısım ile birlikte, teoriden uygulamaya geçilir. Bilinçli ve kasıtlı bir ayıklamadan kaynaklanmayan bir tür filtre verili bir tarihsel durumdaki işlevsel ya da stratejik değerlerine bağlı olarak bazı öğeleri öne çıkartırken, diğerleri geri planda kalır. Burada, (ideolojiden ekonomiyeye doğru; ya da tersi) tek nedeni bir eylemle değil, yeni bir yönetsel akılsallığın yerleşmesi anlamına gelen, “pıhtılaşma, destek, karşılıklı teşvik, bağdaştırma, bütünleşme bu “küresel etki”ye olguları”yla bu “küresel etkiye” varmış heterojen süreçlerin çokluğuyla karşı karşıya geliriz.⁴⁶

Neoliberalizm, birinci liberalizmin doğal mirasçısı olmadığı gibi; ona ihanet ya da onun açılımı da değildir. Yönetimin sınırları sorusunu kaldığı yerden alıp sürdürmez. “Piyasa, haklar ya da yarar hesabı, politik yönetime ne tür bir sınır atfeder?” (Birinci Kısım) sorusunu değil, bunun yerine “piyasa, insanları yönetmenin olduğu kadar kendini yönetmenin de ilkesi haline nasıl getirilebilir?” (İkinci Kısım) sorusunu sorar kendine. Akılsallık olarak kabul edilen neoliberalizm, özellikle, devletten öznenin en mahrem yanına dek piyasa mantığının normatif mantık olarak genişlemesidir (Üçüncü Kısım). Sonuç olarak, burada yürütülen araştırmanın sürekliliğine dikkat etmek gerekir. Bununla birlikte, kitabın üç kısmını ayrı ayrı okumanın önünde –her biri kendi tutarlılığını koruduğu ölçüde– hiçbir engel yoktur.

⁴⁶ M. Foucault, *Sécurité, territoire, population*, Gallimard/Seuil, “Hautes Études”, Paris, 2004, s. 244. Yazar bu bölümde tek bir nedeni ya da kaynağın saptanması sorununun yerine, tarih içinde kavranılabilirliğin yerleşmesinin ayrıcalıklı aracı olarak küresel etkilerin oluşumu ya da bileşimi sorununu koyar.